

УДК 376

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-1.23>**Я. М. Полупанова**

завідувач ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради,
аспірант Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті комплексно аналізується стан сучасного нормативно-правового забезпечення системи інклюзивної освіти в Україні. Вперше узагальнено існуючі нормативно-правові документи, що захищають і реалізують право на освіту дітей з особливими освітніми потребами. Наголошено, що в Конституції України не передбачено жодних винятків чи подвійних тлумачень стосовно дітей з особливими освітніми потребами. Охарактеризовано зміни щодо забезпечення інклюзивної освіти у законодавчих та нормативно-правових документах, що стосуються дошкільної, загальної середньої, вищої ланок освіти.

Базовим документом для створення інклюзивної освіти в Україні визначено концепцію «Нової української школи», яка створює всі умови для навчання дітей з особливими потребами спільно з однолітками, запроваджено індивідуальні програми розвитку, організовано лікування, включаючи корекційні заходи. Завдяки цьому підвищується ефективність ранньої діагностики відхилень у розвитку дітей, а також здійснюється цілеспрямована розвивально-корекційна робота безпосередньо в навчальному закладі, де навчається дитина.

Зазначено, що на впровадження міжнародних підходів до навчання дітей з особливими освітніми потребами, які би базувались на засадах рівних можливостей та доступу до якісної освіти, спрямована діяльність інклюзивно-ресурсних центрів. Діяльність Центрів підтримки інклюзивної освіти сприяє підвищенню якості інклюзивного навчання шляхом підвищення фахової компетентності педагогічних працівників, раціонального використання кадрового потенціалу регіонів та коштів державного бюджету, спрямованих для підтримки осіб з особливими освітніми потребами, забезпечить підвищення рівня обізнаності громадськості про дітей з особливими освітніми потребами, попередження дискримінації, формування позитивного ставлення до таких дітей та їхніх батьків.

Узагальнено, що нині в Україні супровід інклюзивних практик забезпечується системою законодавчих актів з декларацією прав і свобод дітей з особливими потребами та механізмами їх забезпечення. Водночас продовжується процес узгодження національного законодавства з міжнародним щодо забезпечення всіх умов для організації успішної інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, нормативно-правове забезпечення, закон, діти з особливими освітніми потребами, активізація розвитку.

Постановка проблеми. У більшості країн сучасного світу відбуваються докорінні зміни в розумінні та забезпеченні якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивна освіта є першим кроком до визнання ціннісної значимості й поваги до особистості кожної дитини, прийняття її індивідуальності й неповторності, забезпечення її подальшого повноцінного та гідного життя в суспільстві. Сучасне громадянське суспільство неможливе без активного залучення всіх своїх членів у різні види діяльності, поваги прав і свобод кожної окремої людини, забезпечення необхідних гарантій безпеки, свободи і рівноправності.

Рух назустріч інклюзії охоплює низку змін на рівні цілого суспільства та окремої держави, які супроводжуються розробленням низки нормативно-правових актів з питань освітньої інклюзії. В Україні проходить активне реформування освітнього середовища, де на законодавчому рівні

окреслюються інноваційні підходи до навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес становлення законодавчого підґрунтя інклюзивної освіти в Україні розкрито в роботах А. Бугайчук, А. Колупасової, Н. Назарової, С. Шевченко, М. Чайковського та ін. У дослідженнях О. Антощак, М. Бойченко, О. Власенко, Н. Кравчук, А. Смешнової та інших особлива увага приділяється питанням сучасного нормативно-правового регулювання успішної інклюзії.

Водночас законодавча база інклюзивної освіти в Україні включає в себе значну кількість законів і підзаконних нормативно-правових актів, зміни і поправки до яких відіграють суттєву роль у розумінні сутності та функціонуванні інклюзії.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного нормативно-правового забезпечення системи інклюзивної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. У 1991 році Україна здобула незалежність та обрала курс на розбудову відкритого демократичного суспільства. Приєднавшись до основних міжнародних угод з прав людини, Україна взяла на себе зобов'язання щодо дотримання загальнолюдських прав, зокрема щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами.

В Україні основними законодавчими документами, що захищають права та свободи громадян і права дітей на освіту, зокрема, є: Конституція України (1996 р.), Закони України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.), «Про Уповноваженого з прав людини» (1997 р.), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2005 р.), «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2013 р.), «Про освіту» (2017 р.), Укази Президента України від 18.12.2007 р. № 1228 «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями», 20.03.2008 р. № 244 «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» та ін.

Так, Конституція України у статті 53 гарантує всім громадянам право на освіту. В Основному Законі не передбачено жодних винятків чи подвійних тлумачень стосовно дітей з особливими освітніми потребами [1]. Закон України «Про охорону дитинства» у статті 26 «Захист прав дітей з інвалідністю та дітей із вадами розумового або фізичного розвитку» стверджує, що дискримінація дітей з інвалідністю та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку забороняється. Держава сприяє створенню дітям з інвалідністю та дітям з вадами розумового або фізичного розвитку необхідних умов, рівних з іншими громадянами можливостей, для повноцінного життя та розвитку з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів <...> Дітям з інвалідністю та дітям з вадами розумового або фізичного розвитку <...> надається можливість отримати базову, професійно-технічну та вищу освіту, в тому числі в домашніх умовах [5, с. 72].

Наказом Міністерства освіти і науки України № 912 від 01.10.2010 року затверджено Концепцію розвитку інклюзивної освіти. Метою розроблення Концепції є визначення пріоритетів державної політики у сфері освіти в частині забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з особливими освітніми потребами, здійснення комплексної реабілітації таких дітей, набуття ними побутових та соціальних навичок, розвиток здібностей, втілення міжнародної практики щодо збільшення кількості загальноосвітніх навчальних

закладів з інклюзивним навчанням, готових до надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами.

Починаючи з 2011 року, відповідні зміни щодо забезпечення інклюзивної освіти введено в законодавчі та нормативно-правові документи, що стосуються всіх ланок освіти – дошкільної, загальної середньої, вищої.

Важливим для розуміння інклюзії в освіті є інструмент моніторингу «Індекс інклюзії», який був розроблений у 2006 році британськими вченими Мелом Ейнскоу та Тоні Бутом за участю групи британських педагогів, батьків, працівників управлінь освіти, учених і представників громадських організацій людей з інвалідністю. Сьогодні «Індекс інклюзії» перекладений на 34 мови і використовується у 15 країнах світу. У 2011 році «Індекс інклюзії» був перекладений на українську мову і після його апробації був схвалений для використання в дошкільних, загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах України Науково-методичною комісією з професійної педагогіки, психології та змісту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України [6, с. 5].

Інклюзивна освіта передбачає адаптацію загальної освіти до особливих потреб дітей, про що зазначається в постанові КМУ від 15 серпня 2011 р. № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». Саме в цьому документі вперше було зазначено такі поняття, як «індивідуальна програма розвитку» та «індивідуальний навчальний план», а також наголошено про важливість асистента вчителя у забезпеченні особистісно-орієнтованого процесу навчання. У серпні 2017 року внесені зміни щодо мови викладу: термін «вади розвитку» замінили на «порушення розвитку» як такий, що більше відповідає соціальній, а не медичній моделі розуміння інвалідності. Також змінено структуру індивідуальної програми розвитку, зазначили кількість годин на корекційно-розвивальні заняття тощо [8, с. 33].

Першим, з ким співпрацюватиме дитина, є вчитель, а тому його майстерність та вміння зорганізувати навчально-виховний процес відповідно до можливостей дитини і є ключовим моментом у наданні педагогічної підтримки та розвитку своїх сильних сторін для засвоювання нових навчальних та соціальних навичок. Посаду асистента вчителя у класі з інклюзивним навчанням передбачено «Порядком організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 року № 872» і Типовими штатними нормативами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 16.12.2010 року № 1205.

Завдяки співпраці психолого-медико-педагогічних консультацій і центрів практичної психології та соціальної роботи розширюються можливості інтегрування дітей з особливими потребами в суспільство, підвищується ефективність ранньої діагностики відхилень у розвитку дітей, а також здійснюється цілеспрямована розвивально-корекційна робота безпосередньо в навчальному закладі, де навчається дитина.

У серпні 2012 року затверджено Державну цільову програму «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів на період до 2020 року». У ній зазначено шляхи забезпечення основних прав і свобод осіб з інвалідністю. «Національна стратегія розвитку освіти України на період до 2021 року», що затверджена Указом Президента України у червні 2013 року, також наголошує на розширенні практики інклюзивного навчання в дошкільних, загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах; забезпеченні архітектурної, транспортної та інформаційної доступності освітніх закладів.

Важливим документом, який забезпечив можливість надання додаткових послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання, стала Постанова Кабінету Міністрів України, прийнята в лютому 2017 року. Вона затвердила порядок та умови надання субвенції для державної підтримки особам з особливими освітніми потребами з державного бюджету місцевим бюджетам.

Курс України на європейську інтеграцію вимагає перегляду пріоритетів державної політики у сфері освіти, зокрема, впровадження міжнародних підходів до навчання дітей з особливими освітніми потребами, які би базувались на засадах рівних можливостей та доступу до якісної освіти. Виконання цих завдань безпосередньо залежить від ефективності діяльності інклюзивно-ресурсних центрів. 12 липня 2017 року Кабінет Міністрів України, відповідно, створив нову службу системного супроводу дітей з особливими освітніми потребами – інклюзивно-ресурсні центри – шляхом реорганізації психолого-медико-педагогічних консультацій [9].

9 серпня 2017 року Кабінетом Міністрів України затверджено Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу, серед очікуваних результатів якої збільшення щороку (починаючи з 2018 року) кількості дітей, охоплених інклюзивним навчанням, на 30 відсотків від загальної кількості дітей з особливими освітніми потребами. Також унесено зміни до Порядку організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, згідно з якими на кожного учня з особливими освітніми потребами складається індивідуальна програма розвитку, де зазначаються конкретні навчальні стратегії та підходи.

Усі ці численні зміни у законодавстві України закріплено в новому Законі України «Про освіту», прийнятому у вересні 2017 року. Саме в ньому визначено основні поняття у сфері інклюзивного навчання, а також наголошено на рівних умовах доступу до освіти та на обов'язку держави створювати умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів [7, с. 61].

Відповідно до статті 20 Закону України «Про освіту» заклади освіти за потреби утворюють інклюзивні та/або спеціальні групи і класи для навчання осіб з особливими освітніми потребами. У разі звернення особи з особливими освітніми потребами або її батьків така група або клас утворюється в обов'язковому порядку. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування утворюють інклюзивно-ресурсні центри з метою забезпечення реалізації права на освіту та психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами [3].

Базовим документом для створення інклюзивної освіти в Україні є концепція «Нової української школи», яка прописує реформування освіти до 2029 року. Один із принципів цієї стратегії – дитиноцентризм. Нова школа повинна враховувати права, здібності та потреби дитини. Для учнів з особливими потребами створюються всі умови для навчання спільно з однолітками, запроваджено індивідуальні програми розвитку, організовано лікування, включаючи корекційні заходи [5].

23 квітня 2018 року Міністерством освіти і науки України затверджено Типовий перелік спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах закладів загальної середньої освіти. 23 травня 2018 року Україна здійснила перехід від Міжнародної класифікації хвороб до Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків, що дозволить державі долучитися до європейських та міжнародних стандартів захисту прав людини. 8 червня 2018 року Міністерством освіти і науки України затверджено Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП у закладі загальної середньої та дошкільної освіти [8].

Для сприяння підвищенню якості інклюзивного навчання Кабінет Міністрів України 22 серпня 2018 р. затвердив «Положення про ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти», яке визначає порядок утворення ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти, основні засади його діяльності і правовий статус. Центр підтримки інклюзивної освіти є структурним підрозділом закладу післядипломної педагогічної освіти. Його утворює рішенням керівник закладу післядипломної педагогічної

освіти. Основними функціями Центру є здійснення навчальної, організаційно-методичної, науково-дослідної та діагностико-аналітичної діяльності за пріоритетними напрямками інклюзивного навчання [4].

Діяльність Центрів підтримки інклюзивної освіти сприятиме підвищенню якості інклюзивного навчання шляхом підвищення фахової компетентності педагогічних працівників, раціонального використання кадрового потенціалу регіонів та коштів державного бюджету, спрямованих для підтримки осіб з особливими освітніми потребами, забезпечить підвищення рівня обізнаності громадськості про дітей з особливими освітніми потребами, попередження дискримінації, формування позитивного ставлення до таких дітей та їхніх батьків.

Протягом 2014–2018 років до Закону України «Про дошкільну освіту» (2001 р.) внесено зміни щодо реалізації права дітей на дошкільну освіту і врахування особливих освітніх потреб у навчанні і вихованні кожної дитини, в тому числі дітей з особливими освітніми потребами відповідно до принципів інклюзивної освіти [2]. У вересні 2018 р. у Законі України «Про загальну середню освіту» (1999 р.) серед основних завдань законодавства України про загальну середню освіту визначено створення належних умов для здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб в умовах інклюзивного навчання.

Згідно з внесеними у 2018 р. змінами до Закону України «Про позашкільну освіту» (2000 р.) заклади позашкільної освіти за потреби утворюють інклюзивні та/або спеціальні групи та інші організаційні форми для навчання осіб з особливими освітніми потребами. Їхня діяльність спрямовується на розвиток інклюзивного освітнього середовища в закладах позашкільної освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання дітей, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами [6, с. 8].

Завданнями Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (1998 р.) є в тому числі й регулювання суспільних відносин у галузі професійної (професійно-технічної) освіти з метою забезпечення особам з особливими освітніми потребами права на здобуття професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до їхніх покликань, інтересів і здібностей, перепідготовку та підвищення кваліфікації. Держава створює умови для здобуття професійної (професійно-технічної) освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти. Заклади професійної (професійно-технічної) освіти можуть створювати у своєму

складі інклюзивні групи для навчання осіб з особливими освітніми потребами [6, с. 9].

Висновки та пропозиції. Аналіз чинного законодавства свідчить, що супровід інклюзивних практик забезпечується системою законодавчих актів з декларацією прав і свобод дітей з особливими потребами та механізмами їх забезпечення. Водночас продовжується процес узгодження національного законодавства з міжнародним щодо забезпечення всіх умов для організації успішної інклюзивної освіти.

Перспективами подальших досліджень є окреслення напрямів удосконалення нормативно-правової бази в галузі забезпечення рівного доступу до освіти осіб з особливими освітніми потребами, системи підвищення кваліфікації педагогів інклюзивної школи або перекваліфікації педагогів загальноосвітньої школи, забезпечення співпраці між вищими навчальними закладами, науково-дослідними інститутами, науковими школами, науковцями та педагогами-практиками з метою запровадження передового досвіду та новітніх дидактичних напрацювань у практику супроводу інклюзивної освіти.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 21.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 28.09.2019).
2. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III. Дата оновлення : 16.07.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 27.09.2019).
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення : 09.08.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/2145-19> (дата звернення: 29.09.2019).
4. Положення про ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 617. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180617.html (дата звернення: 30.09.2019).
5. Антощак О. Інклюзивна освіта: шляхи від теорії до практики. *Директор школи*. 2019. № 9–10. С. 72–78.
6. Бугайчук А. Інклюзивна освіта в Україні: крок за кроком. *Директор школи. Шкільний світ*. 2019. № 3. С. 4–13.
7. Колупаєва А.А. Сучасна інклюзивна парадигма в освіті дітей з особливими потребами. *Педагогіка і психологія*. 2017. № 1. С. 57–63.
8. Кравчук Н. Інклюзивна освіта в дії. *Директор школи*. 2018. № 18. С. 29–45.
9. Таранченко О. Інклюзивна освіта. Освіта дітей з особливими потребами. *Позашкільня*. 2018. № 3. С. 18–20.

Polupanova Ya. Legislative provision of inclusive education system in Ukraine

The article comprehensively analyzes the current state of legal support for inclusive education in Ukraine. For the first time, the existing normative legal documents protecting and realizing the right to education of children with special educational needs have been generalized. It is emphasized that the Constitution of Ukraine does not provide for any exceptions or double interpretations regarding children with special educational needs. Changes in the provision of inclusive education in legislative and regulatory documents concerning preschool, general secondary, higher education links are characterized.

The basic document for the creation of inclusive education in Ukraine defines the concept of «New Ukrainian School», which creates all conditions for teaching children with disabilities together with their peers, introduced individual development programs, organized treatment, including corrective measures. This improves the effectiveness of early diagnosis of developmental disabilities in children, as well as targeted developmental and correctional work directly in the educational institution where the child is studying.

It is noted that the activities of inclusive resource centers are aimed at introducing international approaches to the education of children with special educational needs, based on the principles of equal opportunities and access to quality education. The activities of the Centers for Inclusive Education Support promote the quality of inclusive education by increasing the professional competence of pedagogical staff, the rational use of the human resources of the regions and the funds of the state budget aimed at supporting persons with special educational needs; forming a positive attitude towards such children and their parents.

It is generalized that nowadays in Ukraine the support of inclusive practices is provided by the system of legislative acts with the declaration of rights and freedoms of children with special needs and mechanisms for their provision. At the same time, the process of harmonization of national legislation with international legislation on ensuring all conditions for successful inclusive education continues.

Key words: *inclusion, inclusive education, legal support, law, children with special educational needs, activation of development.*